

**ХРИСТИЯНСТВО, ИСЛЯМ И ИЗТОЧНИ РЕЛИГИИ:
НОРМАТИВЕН ТЕКСТ И СОЦИОКУЛТУРЕН КОНТЕКСТ**

София, 2011

Отговорен редактор:

Доц. д-р Симеон Евстатиев Евстатиев

Езиков редактор и коректор:

Сенка Симеонова

Редакционна колегия:

Проф. дфн Александър Федотов

Проф. дфн Пламен Макариев

Доц. д-р Мадлен Данова

Гл. ас. д-р Галина Стефанова-Евстатиева

Рецензенти:

проф. дфн Цочо Бояджиев

проф. дфн Калин Янакиев

проф. дин Галина Вълчинова

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателя, съставителя и авторите.

© Симеон Евстатиев, съставител, 2011

© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-.....-.....

**ХРИСТИЯНСТВО,
ИСЛЯМ
И ИЗТОЧНИ РЕЛИГИИ:
НОРМАТИВЕН ТЕКСТ
И СОЦИОКУЛТУРЕН КОНТЕКСТ**

Съставител и научен редактор

СИМЕОН ЕВСТАТИЕВ

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.

ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА НОРМАТИВНИТЕ РЕЛИГИИ И ТЕХНИЯ СОЦИАЛЕН КОНТЕКСТ	11
<i>Симеон Евстатиев</i>	

I. ХРИСТИЯНСТВО И КУЛТУРА

ФИЛОСОФИЯ И БОГОСЛОВИЕ: ВИЗАНТИЙСКАТА ВРЪЗКА	21
<i>Георги Каприев</i>	
РАЗБИРАНЕТО ЗА БОГОВДЪХНОВЕНОСТ В ПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА. 35	
<i>Светослав Риболов</i>	
ХРИСТИЯНИЗИРАНЕТО НА ПРОРОЦИТЕ: КАНОНИЧЕСКИЯТ КОНТЕКСТ И БОГОСЛОВСКАТА РЕИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА СТАРОЗАВЕТНИТЕ ПРОРОЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ (АМОС 9:11–12 И ДЕЯН. 15:16–18).....	49
<i>Чавдар Хаджиев</i>	
ПУБЛИЧНАТА ЕТИКА И ДУХЪТ НА МОНАШЕСКАТА ОБЩНОСТ	65
<i>Владимир Градев</i>	

II. ИСЛЯМ И СОЦИОКУЛТУРЕН КОНТЕКСТ

ПРОБЛЕМЪТ ЗА НАКАЗАНИЕТО НА ПРЕЛЮБОДЕЙЦИТЕ И ЙЕРАРХИЯТА НА КАНОНИЧНИТЕ ТЕКСТОВЕ В ИСЛЯМА	81
<i>Павел Павлович</i>	
СМЕСЕНИ КУЛТОВЕ И СВЕТИЛИЩА В ОТВЪДМОРСКИТЕ ЗЕМИ.....	95
<i>Никола Ламбев</i>	
ИСЛЯМ И СОЦИАЛЕН КОНТЕКСТ: ОРТОДОКСИЯ, БЛАГОЧЕСТИЕ И РАЗВРАТ В ДАМАСК И АРАБИЯ ПРЕЗ ХVІІІ В.	105
<i>Симеон Евстатиев</i>	
КЪМ СЕМАСИОЛОГИЯТА НА СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ В КОРАНА.....	139
<i>Иван П. Дюлгерев</i>	
НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ЗА СЪВРЕМЕННИТЕ ТЪЛКУВАНИЯ И ИЗПОЛЗВАНЕ НА ДЖИХАДА	151
<i>Йордан Пеев</i>	

ИСЛЯМЪТ И АРАБСКОТО МУЗИКАЛНО ИЗКУСТВО: СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА НАПРЕЖЕНИЕТО МЕЖДУ РЕЛИГИОЗНА НОРМА И КУЛТУРЕН ФАКТ	167
<i>Галина Ст. Евстатиева</i>	
КУЛТУРАТА НА ВИЗУАЛНИТЕ ПАРАДИГМИ И ОБРАЗИТЕ НА ИСЛЯМА ...	187
<i>Тодор П. Тодоров</i>	

III. ТЕКСТ И КОНТЕКСТ В ИЗТОЧНИТЕ РЕЛИГИИ

ЗА БУДИСТКАТА ЛИТЕРАТУРА И БУДИСТКИТЕ ШКОЛИ В ТИБЕТ	195
<i>Александър Федотов</i>	
КАК ТЕКСТЪТ ПРОМЕНЯ КОНТЕКСТА – ЗА РЕЦЕПЦИЯТА НА РАННИТЕ ОПИСАНИЯ НА РЕЛИГИОЗНИТЕ ВЯРВАНИЯ НА ИНДИЙЦИТЕ	209
<i>Галина Русева-Соколова</i>	
ПОВТОРНА СМЪРТ – ПРЕРАЖДАНЕ – КАРМА: ЗА ГЕНЕЗИСА НА ИНДИЙСКАТА ДОКТРИНА ЗА КАРМА	221
<i>Милена Братоева</i>	

IV. ПОЛИТИКОФИЛОСОФСКИ ДЕБАТИ И ИСТОРИЧЕСКИ РАКУРСИ КЪМ БЪЛГАРСКИЯ СЛУЧАЙ

МЕЖДУРЕЛИГИОЗЕН ДИАЛОГ И ИДЕЕН ПЛУРАЛИЗЪМ В СЪВРЕМЕННИТЕ ДЕМОКРАТИЧНИ ОБЩЕСТВА	239
<i>Пламен Макариев</i>	
ДРЕВНАТА БЪЛГАРСКА РЕЛИГИЯ: ПОДХОДИ И ПРОБЛЕМИ	255
<i>Цветелин Степанов</i>	
РОЛЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА ЗА ФОРМИРАНЕ И СЪХРАНЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИЯ: ОТ ИДЕОЛОГИЯ КЪМ ИСТОРИЯ	269
<i>Даниела Калканджиева</i>	

V. ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ДЕБЮТИ

ТРИНИТАРНИТЕ СПОРОВЕ И ПОПУЛЯРНОТО ХРИСТИЯНСТВО ПРЕЗ IV В.	291
<i>Ивайло Атанасов</i>	
ПРАВОСЛАВНИЯТ СРЕДНОВЕКОВЕН МИСТИЦИЗЪМ И ХРИСТИЯНСКИЯТ НОРМАТИВЕН ТЕКСТ	305
<i>Емануил Георгиев</i>	
ИСЛЯМСКИЯТ НОРМАТИВЕН ТЕКСТ В ДЕБАТИТЕ МЕЖДУ СУННИТСКИТЕ МАЗХАБИ В КЪСНОАБАСИДСКИ БАГДАД	317
<i>Атанас Шнииков</i>	

МЮСЮЛМАНСКИТЕ ОБЩНОСТИ ВЪВ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ: МЕЖДУ ИДЕНТИЧНОСТ И РАЗЛИЧНИ ВАРИАНТИ ЗА УЧАСТИЕ В ПУБЛИЧНАТА СФЕРА.....	329
<i>Росен Кукушев</i>	
ИСЛЯМЪТ И ПОЛИТИКАТА В ИНДОНЕЗИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА СУХАРТО.....	351
<i>Зорница Грекова</i>	
КУЛТОВИ АСПЕКТИ НА ЖЕНСКИТЕ ТАНЦОВИ ЦЕРЕМОНИИ <i>ЗАР</i> В ЕГИПЕТ И <i>ГЕДРА</i> В МАРОКО.....	369
<i>Милена Давидова</i>	
НОРМАТИВЕН РЕЛИГИОЗЕН ТЕКСТ И КУЛТУРЕН КОНТЕКСТ В ЦЕНТРАЛНИТЕ РОДОПИ.....	385
<i>Стефан Илчевски</i>	
ЕРОТИЗЪМ И ЕЗОТЕРИЗЪМ: СЕКСУАЛНАТА МАГИЯ В МОДЕРНАТА ЗАПАДНА КУЛТУРА.....	401
<i>Любчо Атанасовски</i>	
ЗА АВТОРИТЕ.....	417
NOTE ON CONTRIBUTORS	420
ПОКАЗАЛЕЦ	

**CHRISTIANITY, ISLAM AND EASTERN RELIGIONS:
NORMATIVE TEXT AND SOCIOCULTURAL CONTEXT**

Edited by Simeon Evstatiev

CONTENTS

PREFACE

ON THE STUDY OF NORMATIVE RELIGIONS AND THEIR SOCIAL CONTEXT	11
<i>SIMEON EVSTATIEV</i>	

I. CHRISTIANITY AND CULTURE

PHILOSOPHY AND THEOLOGY: THE BYZANTINE CONNECTION	21
<i>Georgi Kapriev</i>	
THE CONCEPT OF DIVINE INSPIRATION IN THE ORTHODOX CHURCH	35
<i>Svetoslav Ribolov</i>	
CHRISTIANIZING THE PROPHETS: CANONICAL CONTEXT AND THEOLOGICAL REINTERPRETATION OF OLD TESTAMENT PROPHETIC TEXTS	49
<i>Chavdar Hadzhiev</i>	
PUBLIC ETHICS AND THE SPIRIT OF THE MONASTIC COMMUNITY	65
<i>Vladimir Gradev</i>	

II. ISLAM AND SOCIOCULTURAL CONTEXT

THE PROBLEM OF THE PUNISHMENT OF ADULTERERS AND THE HIERARCHY OF THE CANONICAL TEXTS IN ISLAM	81
<i>Pavel Pavlovitch</i>	
MIXED CULTS AND SHRINES IN THE LANDS OVERSEA	95
<i>Nikola Lambev</i>	
ISLAM AND SOCIAL CONTEXT: ORTHODOXY, PIETY AND VICE IN DAMASCUS AND ARABIA DURING THE EIGHTEENTH CENTURY	105
<i>Simeon Evstatiev</i>	
ON THE SEMASIOLOGY OF THE DEATH PENALTY IN THE QUR'AN	139
<i>Ivan P. Dyulgerov</i>	
SOME OBSERVATIONS ON THE CONTEMPORARY INTERPRETATIONS AND EXPLOITATIONS OF JIHAD	151
<i>Yordan Peev</i>	

ISLAM AND ARABIC MUSICAL ART: CONTEMPORARY ASPECTS OF THE TENSION BETWEEN RELIGIOUS NORM AND CULTURAL FACT ..	167
<i>Galina S. Evstatieva</i>	

THE CULTURE OF THE VISUAL PARADIGMS AND THE IMAGES OF ISLAM.....	187
<i>Todor P. Todorov</i>	

III. TEXT AND CONTEXT IN EASTERN RELIGIONS

ON THE BUDDHIST LITERATURE AND THE BUDDHIST SCHOOLS IN TIBET.....	195
<i>Alexander Fedotoff</i>	

HOW TEXT CHANGES CONTEXT: ON THE RECEPTION OF THE EARLY ACCOUNTS ON THE RELIGIOUS BELIEFS OF THE HINDUS	209
<i>Galina Rousseva-Sokolova</i>	

REPEATED DEATH–REINCARNATION–KARMA: ON THE GENESIS OF THE INDIAN DOCTRINE OF KARMA	221
<i>Milena Bratoeva</i>	

IV. POLITICAL-PHILOSOPHICAL DEBATES AND HISTORICAL PERSPECTIVES TO THE BULGARIAN CASE

INTER-RELIGIOUS DIALOGUE AND WORLDVIEW PLURALISM IN CONTEMPORARY DEMOCRATIC SOCIETIES	239
<i>Plamen Makariev</i>	

THE ANCIENT BULGARIAN RELIGION – APPROACHES AND PROBLEMS	255
<i>Tsvetelin Stepanov</i>	

THE ROLE OF THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH FOR THE FORMATION AND PRESERVATION OF THE BULGARIAN NATION: FROM IDEOLOGY TO HISTORY	269
<i>Daniela Kalkandjieva</i>	

V. RESEARCH DEBUTS

TRINITARIAN DISPUTES AND THE POPULAR CHRISTIANITY DURING THE FOURTH CENTURY.....	291
<i>Ivaylo Atanasov</i>	

MEDIEVAL ORTHODOX MYSTICISM AND THE CHRISTIAN NORMATIVE TEXT	305
<i>Emanuil Georgiev</i>	

THE ISLAMIC NORMATIVE TEXT IN THE DEBATES AMONG SUNNI MADHHABS IN LATE ABBASID BAGHDAD	317
<i>Atanas Shinikov</i>	

THE MUSLIM COMMUNITIES IN GREAT BRITAIN: BETWEEN IDENTITY AND THE ALTERNATIVE WAYS OF PARTICIPATION IN THE PUBLIC SPHERE	329
<i>Rosen Kukushev</i>	
ISLAM AND POLITICS IN INDONESIA UNDER SUHARTO'S RULE	351
<i>Zornitza Grekova</i>	
CULT ASPECTS OF THE FEMALE DANCE CEREMONIES ZAR IN EGYPT AND GUEDRA IN MOROCCO	369
<i>Milena Davidova</i>	
NORMATIVE RELIGIOUS TEXT AND CULTURAL CONTEXT IN THE CENTRAL RHODOPES	385
<i>Stefan Ilchevski</i>	
EROTICISM AND ESOTERICISM: SEXUAL MAGIC IN MODERN WESTERN CULTURE	401
<i>Lyubcho Atanasovski</i>	
NOTE ON CONTRIBUTORS (<i>In Bulgarian</i>)	417
NOTE ON CONTRIBUTORS (<i>In English</i>)	420
INDEX	

ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА НОРМАТИВНИТЕ РЕЛИГИИ И ТЕХНИЯ СОЦИАЛЕН КОНТЕКСТ

Увод

СИМЕОН ЕВСТАТИЕВ

Тази книга е резултат от опита на екип изследователи, обединени от Центъра за изследване на религиите при Софийския университет „Св. Климент Охридски“ с идеята да допринесат за преодоляването на все още съществуващата у нас монодисциплинарност в изучаването на религиите.¹ Избран беше общият ракурс на отношенията между религия и култура, а на преден план бяха изведени конкретни аспекти на взаимовръзките между нормативен текст и социокултурен контекст при християнството, исляма и източните религии. Развитието на научните изследвания по проблема за различните исторически и съвременни „контекстуализации“ на нормативните религии налага и все още не напълно състоялото се у нас надмогване на някои конвенционални теории за модернизацията и секуларизацията.

Подложена напоследък на сериозни критики, теорията за модернизацията все още има „остатъчно действие“ и продължава да служи за отправна точка в отделни академични парадигми, които са своеобразно продължение на дълго господствалото в Източна Европа марксистко-ленинско схващане, че „религията е част от една идейна надстройка, която е осъдена да изчезне заедно със со-

---

¹ Книгата е продукт от научноизследователски проект на тема „Научни подходи към взаимовръзката нормативен текст – социокултурен контекст в изследването на религиите“, осъществен през периода 2009–2010 г. от Центъра за изследване на религиите с колегиалната подкрепа на Международната асоциация по история на религиите и с финансовото съдействие на Фонда за научноизследователска дейност при Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – ФКНФ, предоставено в рамките на „Тематичен конкурс“, 2009 г.

циалните и икономически формации, които стоят в основата ѝ². В своя програмна статия социологът Робърт Утнау говори за глобална „криза на социалната теория“, а като причина за нея редом с теорията за модернизацията посочва още две основни парадигми, доминирали академичните дискусии за отношенията между религия и политика – теорията за „световната система“ и критическата теория на Франкфуртската школа, свързана през последните десетилетия с името на Юрген Хабермас³. Подобно на други „преломни идеи“ от миналото някои тези, съдържащи се в посочените теории – било за „неизбежните“ процеси на развитие или за универсалната приложимост на заимствани от западния опит принципи на обществено и културно развитие, – се оказват пречка за разбирането на религиите. Състоянието на изследванията се усложнява от факта, че в стремежа си към изграждането на теоретични модели и прилагането на универсално валидни схеми учените често са склонни да изпаднат в едностранчивост, за което сред най-характерните примери са съвременните противоречиви анализи на процесите в исляма.

Изследванията върху исляма в Европа и Америка задълго бяха заложник на дебатите около „ориентализма“, провокирани от Едуард Саид⁴ и неговите последователи. Класически ориенталисти като Бърнард Люис или Тилман Нагел са обвинявани в „есенциализъм“ и недооценяване на ролята, която играе социокултурният контекст и обратно – социални учени без акредитиви в блискоизточните изследвания или ислямознанието и „ултрамодернисти“ като Азиз ал-Азме или Райнхард Шулце станаха обект на остри нападки в сведено до абсурд „декомпозиране“ на исляма⁵. Едва ли би било пресилено да се каже, че като цяло авторите на обединените тук студии споделят идеята, че макар и всяка една религия да има свои собствени особености, научните проблеми около това теоретично напрежение

² Айкелман, Дейл Ф. и Джеймс Пискатори. *Мюсюлманската политика*, Издателство „Праксис“: Велико Търново, 2002, с. 34.

³ Wuthnow, Robert. „Understanding Religion and Politics“, *Daedalus*, Vol. 120, No. 3, Religion and Politics (Summer, 1991), pp. 1–20.

⁴ Саид, Едуард. *Ориентализмът*, София: Издателство „Кралица Маб“, 2000.

⁵ Evstatiev, Simeon. „Balancing Text and Context in Arabic and Islamic Studies: Overcoming the Accusations of Orientalism“, *Continuity and Change in the Realms of Islam*. Studies in Honour of Professor Urbain Vermeulen, ed. by K. D’Hulster and J. Van Steenberghe, MA: Peeters: Leuven–Paris–Dudley, 2008, pp. 221–243.

изискват по-нататъшни задълбочени дискусии в изследванията и на юдео-християнската традиция, и на източните религии.

Нашият авторски колектив търси смисъла и измеренията на отношенията между нормативна религия и култура отвъд злободневните общественополитически проблеми на настоящето. Без съмнение обаче книгата е и много актуална, защото навсякъде по света, даже все по-видимо и в традиционно секуларистка Европа, религията става (или продължава да бъде) източник не само на идентичност, но и на основни светогледни нагласи. Във възход са както ортодоксалните, така и фундаменталистките движения, които се опитват да реуниверсализират религията съобразно нейния нормативен текст, откъсвайки я от дадения културен контекст⁶. Възникват въпроси като този как точно, в каква посока културният контекст променя интерпретациите и възприемането на нормативния религиозен текст? Какво е социалното и религиозното значение на „битовите“ или „народните“ местни „контекстуализации“ на нормативните религии? Защо тези контекстуализации често се схващат от пуританите буквалисти като „деформации“ или „изопаचавания“ на дадена универсална религия? Каква е ролята на религиозния авторитет, на ортодоксията и ортопраксията в съответната религия?

Институционализирайки се, всяка една от големите световни религии изгражда своя особена система от ценностни ориентации към социалната действителност, което важи за „маздеизма в Иран, конфуцианството, таоизма и будизма в Китай и Индия, исляма, източното християнство във Византия, католицизма в Европа и Латинска Америка, а по късно – и за протестантството в Европа“⁷. Това има различни последици, свързани с „откъсването“ на религията от даден нормативен текст. Сред характерните проявления на тези противоречиви тенденции в съвременния свят е силно изразената динамика на отношенията между религия и култура, засвидетелствани в толкова разнообразни процеси като „ислямското възраждане“, християнското пробуждане от евангелистки тип и индуския национализъм⁸. Всичко това налага необходимостта от нови, интердисципли-

⁶ Срв. Roy, Olivier. *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*, New York: Columbia University Press, 2004, pp. 331-332.

⁷ Eisenstadt, Shmuel N. „Institutionalization and Change“, *American Sociological Review*, Vol. 29, No. 2, 1964 (pp. 235-247), p. 242.

⁸ Habermas, Jürgen. *Religion in the Public Sphere*, Lecture presented at the Holberg Prize Seminar, 2005, p. 2.

нарни изследвания и академични дискусии по проблема за връзката между нормативен текст и социокултурен контекст в изучаването на религиите.

Същевременно все още силно изразената монодисциплинарност в българските изследвания на религиите, произтичаща и от липсата на достатъчна комуникация между различните научни общности, води до паралелното, „сепарирано“ съществуване на богословски, исторически, филологически, философски, културологичен, социологически и други подходи в научната литература. Все още липсва сътрудничество в необходимата степен, както и пълноценно взаимно обогатяване в методологически план, недостатъчна е саморефлексията, която по необходимост изисква „оглеждане“ в оценката на околните. В един друг смисъл са налице видими и невидими разделителни линии между изследователите, които работят в конфесионален дух (например някои богослови и културолози), и онези, развиващи дейността си в секуларизирани академични парадигми. Едно от проявленията на несъизмеримост, а понякога и на несводимост на дискурсите, разгръщани в рамките на тези два типа подходи, е именно различната постановка на отношението нормативен текст–социокултурен контекст. В единия случай доминира интерналистка, а в другия – екстерналистка тенденция при обясняването на религиозните феномени.

Предложената на читателското внимание книга е резултат и от усилията на нашия авторски колектив да се изправи срещу предизвикателствата, произтичащи от назрялата академична необходимост от взаимно „отваряне“ на изследователските общности, които работят в различни парадигми при изучаването на религиите, както и от по-задълбочено взаимно опознаване и обмен на идеи. Нашето изследване направи опит да хвърли мост между колеги от различни дисциплинарни направления – богословие, философия, филология, история, антропология, етнография и науки за културата. Това стана както в хода на постоянния научен обмен и дискусии, така и в рамките на няколко ключови общи дейности. Сред тях бяха първата по рода си у нас Лятна школа „Религия и култура“ (Смолян, 28 август – 2 септември 2009), семинарът „Религия и култура“ (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 2009–2010 академична година) и заключителната работна конференция „Религия, нормативен текст и контекст“ (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 23 април 2010 г.). В тези дейности участваха пряко повече от тридесет утвърдени учени, четиринадесет докторанти и осемнадесет студенти

(предимно от магистърска степен на обучение) – както от различни факултети на Софийския университет, така и от Българската академия на науките и други изследователски организации в страната. Акцент в работата ни беше опитът да интегрираме млади учени във всички научни и образователни аспекти на проекта. Всичко това неизбежно доведе до широк тематичен обхват на обсъжданите по време на дискусиите въпроси, свързани с юдейството, християнството, исляма, будизма, индуизма, сикхизма. Затова и впрочем се оказа невъзможно да се придържаме към единна дефиниция за „религия“, валидна за всички разгледани случаи.

Общата тематична рамка на отношенията между религия и култура се оказа удачна за конкретизацията на авторските усилия по посока търсенето на взаимовръзки между нормативен текст и социален контекст. Затова и като съставител се надявам, че сме успели да избегнем риска от разнобой, застрашаващ всяко едно изследване с подобен широк интердисциплинарен обхват. Структурата на книгата съчетава няколко принципа. При подредбата на материала в рамките на цялото водещ съставителски критерий е тематичната насоченост на отделните текстове към някоя от разглежданите религии – християнство, ислям, будизъм или индуизъм. Без това да е възможно навсякъде, е направен опит да се добави и хронологически критерий в последователността на отделните текстове. Двадесет и петте студии и статии на книгата са поместени като своеобразни глави на пет основни раздела.

Първият раздел съдържа конкретни изследвания на християнството, като общото между тях е търсенето на връзка между християнското Откровение и неговото теологично и философско осмисляне, разгърнато се в различни исторически периоди и контексти. Представени са както богословската, така и философската изследователска парадигма при изучаването на християнството, като са засегнати въпроси, свързани с православието, католицизма и протестантството. Георги Каприев изяснява отношенията между философията и теологията във византийската култура и взаимните динамики на нормиране между тях, като извежда типове богословие: екзистенциален опит, догматика, спекулативна теология, както и видовете употреба на понятието „философия“. Пряко свързан с осмислянето на християнското Откровение и дебатите около Писанието и Преданието е предложението от Светослав Риболов богословски анализ на разбирането за боговдъхновеността в Православната църква. Хебраистът Чавдар Хаджиев привлича в изследването библейски

материал, въз основа на който разглежда християнизирването на старозаветните пророци – процес, при който в даден нов контекст се трансформира и първоначалният смисъл на пророческите текстове. Религиозната общност без съмнение играе ключова роля в тези трансформации. С изясняването на тази роля се заема Владимир Градев, който разглежда монашеската общност от гледна точка на публичната етика, като въз основа на примери от западното християнство показва как тя едновременно е част от социума, но и противостои на профанното измерение на живота.

Във втория раздел са обособени тематично студии и статии, които от различни гледни точки засягат отношенията между нормативна религия и социален контекст във връзка с исляма. Засегнати са няколко групи въпроси от различни дисциплинарни гледни точки. Сред тях е историко-филологическият подход към йерархията на нормативните канонични текстове в исляма, анализирана от Павел Павлович в контекста на ранните дискусии за наказанието за прелюбодейците. Редица аспекти на този проблем са свързани с дискусии сред историци и антрополози за отношението между нормативна религия и местен контекст. То е разгледано от Симеон Евстатиев през призмата на проблема за „ортодоксията“ в исляма върху конкретен исторически материал от Дамаск и Арабия през XVIII в. Основен предмет на изследване в езиковедски ориентираната статия на Иван Дюлгеров е смъртното наказание и употребата на насилие в исляма. Тази статия има редица пресечни точки както с гореспоменатите изследвания, така и с историческия обзор на джихада, предприет в очерка на Йордан Пеев. Макар и да не е пряко свързан с него в тематично отношение, включеният текст на Никола Ламбев също осветлява панорамно основни исторически особености на исляма, но през призмата на контекстуално обусловените отношения между религиозните общности по времето на кръстоносните походи. В студията си за исляма и арабското музикално изкуство Галина Евстатиева показва контекстуалната гъвкавост на нормативните религиозни възбрани, които могат да се трансформират във всеки един отделен културен контекст. Отново изкуството е тема и на предложения от Тодор Тодоров културологичен анализ, който извежда на преден план културната и социалната значимост на модерните визуални модели.

Третият раздел е посветен на източните религии и култури. Александър Федотов разглежда зараждането на тибетологията като изтоковедско направление от началото на XIX в. до средата на XX в.

Авторът анализира писмената традиция в Тибет като тясно свързана с Индия и будизма, като откроява наличието на стремеж текстовете да възпитат у читателите „правилно“ поведение, подтиквайки ги да стъпят „на пътя на истината“. Тези въпроси препращат към изследването на Галина Русева-Соколова, посветено на ранните европейски описания на религиозните вярвания на индийците, в което чрез анализ на два частни случая тя разкрива как текстът може да доведе до промяна на контекста. Милена Братоева допълва анализа на взаимовръзката между текст и социален контекст, като извежда на преден план генезиса на индийската доктрина за *карма*. Подчертавайки липсата на единна нормативна „доктрина“, нейната студия поставя акцент върху конкретните елементи в уникалната по своя характер „кармична есхатология“.

В четвъртия раздел са поместени изследвания, които обединяват нормативни политико-философски подходи към религията с конкретни исторически изследвания на проблеми, свързани с българското минало и настояще. Пламен Макариев предприема контрастна съпоставка на теологически и философски подходи към междурелигиозния диалог, като осветлява парадигмалните различия помежду им. В студията си за подходите към изследването на древната българска религия Цветелин Степанов очертава ключови методологически и историографски въпроси. Авторът обръща внимание върху необходимостта от комплексно прилагане на различни подходи по пътя към сравнителното религиознание, при което е необходимо да се обръща сериозно внимание на „контекстуализацията на изворите“, вместо да се търсят „чисти“ религиозни форми и репрезентации. Спирайки вниманието си върху ролята на Българската православна църква за формирането на българската нация, Даниела Калканджиева представя анализ на мястото на религията и свързаните с нея институции. В хода на своето изследване тя се опитва да обоснове тезата си, че трябва да бъдат изоставени „старите митологеми и идеологизираните стереотипи“, за да бъдат по-адекватно разбрани механизмите, по които православие то играе своя роля в съвременния български социален контекст.

Петият раздел включва осем научни статии на докторанти от различни специалности и дисциплинарни направления. След конкурс, който включваше процес на селекция и анонимно рецензиране на депозираните текстове, бяха подбрани и подложени на сериозна редакция именно публикуваните тук докторантски статии. Иначе казано, не става дума за някакво „обособяване“ на младите от утвър-

дените учени, а тъкмо обратното – за поставянето на акцент върху интеграцията на докторантите в научния процес, за техния авторски принос в цялостното изследване. Включените в книгата докторантски публикации засягат няколко основни тематични кръга и групи въпроси.

Християнството е предмет на анализ в текста на Ивайло Атанасов, който насочва вниманието си към богословското и социалното значение на тринитарните спорове през призмата на тяхното влияние върху „популярното“ християнство през IV в. Осмислянето на християнския нормативен текст в неговата взаимовръзка със социокултурния контекст е разгледано и от Еманиул Георгиев, но от гледна точка на средновековния православен мистицизъм. Стефан Илчевски внася етнографски нюанс в подхода към отношенията между доктринална норма и социален факт, предприемайки краеведски анализ на специфичния контекст и отношенията между християни и мюсюлмани в Централните Родопи. Ислямът също е обект на няколко докторантски статии. Въз основа на арабски изворов материал Атанас Шиников демонстрира флуидността на представите за религиозна норма в дебатите между суннитските религиозноправни школи в средновековен Багдад. Зорница Грекова със своя анализ на случая в Индонезия при управлението на Сухарто и Росен Кукушев с предприетото от него изследване на британските мюсюлмани в публичното пространство извеждат на преден план значими съвременни процеси, в които отношенията между религия и култура също играят ключова роля. Статията на Милена Давидова, посветена на култовите аспекти на женските танцови церемонии в Египет и Мароко, осветлява в етнографска перспектива изучаването на същите отношения. И накрая, но не на последно място, свой принос за тяхното разбиране внася Любчо Атанасовски, който в своя анализ на сексуалната магия в модерната западна култура обръща специално внимание на окултизма.

Така предложеният на читателското внимание продукт от нашето изследване може да не е колективна монография, но не и стандартен сборник с научни статии. Това е тематично фокусирана книга, която е резултат от усилията на авторски колектив, обединен от общи идеи. С оглед на широкия спектър от разгледаните в нея въпроси се надяваме тя не само да е полезна за тесните академични специалисти, които се занимават с религии, но и да бъде интересна за по-широката читателска аудитория у нас.

I.
ХРИСТИЯНСТВО
И
КУЛТУРА

ФИЛОСОФИЯ И БОГОСЛОВИЕ: ВИЗАНТИЙСКАТА ВРЪЗКА

ГЕОРГИ КАПРИЕВ

Abstract

The article refers to the relations between philosophy and theology in Byzantine culture and more specifically – to the normative dynamics of these relations. Various types of theology are considered: existential experience, dogmatics, speculative theology; as well as several kinds of usage of the notion „philosophy“: practice (or righteous life) and „metaphysics“ in different dimensions. The functions of theological experience and of dogmatic theology are represented as axiomatic fundament of Christian philosophy. The place of speculative theology as a highest order element of „first philosophy“ is substantiated. The differences among various authors' approaches are explained as originating from the structural differences in the field of the connections between philosophy and theology in the Byzantine Empire.

„Нищо“ би бил краткият и навярно леко високомерен отговор, издаден от съвременния православен академичен богослов на въпроса: „Какво общо има философията с теологията?“ Този отговор би могъл да се позове на някои исторически феномени. Той обаче има много малко общо с нашата тема, защото питаме конкретно за Византия.

Точно толкова малко може да ни помогне и схоластичното тълкуване на въпроса. По образцов начин двете дисциплини са различени от Тома от Аквино в първата Quaestio от първата част на неговата Summa theologiae, диференцирайки ги по цели, методи и мотивации. С това той обосновава самостоятелността на всяка от двете науки и пледира за закономерното съществуване на двата университетски факултета. Тъкмо опитите да се вмени схоластическият модел като иманентно валиден и за византийската култура са главният източ-

ник на недоразуменията, имащи място в нашата изследователска област и до днес.

Както някога, така и сега звучи присъдата на Карл Крумбахер, според когото Византия не показва никаква „оригинална и наистина плодотворна дейност в сферата на философията“¹. Твърденията на неговите поддръжници, както и продължаването на мнението му при ранния Херберт Хунгер², се приемат за безвъпросни истинни. И сега схемата на Ханс-Георг Бек, работещ безостатъчно с латинската дефиниция за теология, бива възхвалявана като научно образцова³. Според нея философските текстове се включват в рубриката „догматика и полемика“ и се гледат като „богословска литература“⁴. Този начин на виждане докарва до последен предел замъгляването на действителното състояние на нещата.

Несъмнената заслуга на Герхард Подскалски⁴ се състои тъкмо в това, че той, макар и не особено категорично, поставя въпроса за византийската специфика на понятието „теология“ и неговия същински обхват. Той насочва погледа към методите, прилагани от съответния автор във всяко конкретно съчинение, които следва да бъдат мислени като критерии за категоризирането на съответния текст. С това се слага началната точка, от която може адекватно да се пита за състоянието на нещата в рамките на ромейската култура.

¹ Krumbacher, Karl. *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527–1453)*, 2 Aufl., Beck Verlag: München, 1897, S. 428.

² „Следва да се поспори дали изобщо е съществувала някаква византийска философия! Отговорна за метафизичната област е била веднъж за винаги теологията, а произведеното като философска работа извън тази рамка не отива съществено отгатък никакъв вторичен платонизъм и аристотелизъм. Да не говорим, че въобще не може да става дума за каквото и да е развитие на византийската философия“ – Hunger, Herbert. *Byzantinische Geisteswelt. Von Konstantin dem Großen bis zum Fall Konstantinopels*, Holle Verlag: Baden-Baden, 1958, S. 15.

³ Вж. напр. Schreiner, Peter. „Georgi Kapriev, Philosophie in Byzanz“, *Historische Zeitschrift* Bd. 100, Heft 1 (2006), (SS. 464–465), S. 465.

⁴ Podskalsky, Gerhard. *Theologie und Philosophie in Byzanz. Der Streit um die theologische Methodik in der spätbyzantinischen Geistesgeschichte (14./15. Jh.), seine systematischen Grundlagen und seine historische Entwicklung*, Beck Verlag: München, 1977.

1. Теология и икономия

В гръкоезичния християнски контекст понятието „теология“ добива значението си първоначално посредством различаването му от понятието „икономия“. Теологията в собствения смисъл на думата не е дейност на човешкия ум. Тя не е рационална дедукция от дадени по откровение предпоставки, а самоизразяване на Бога, даващ на човека опит за божествеността. Теологията е слово Божие в смисъла на *Genitivus subiectivus*⁵. Този мистичен опит, който се тълкува като причастност към божествения Дух, в никакъв смисъл не е постижим по силата на човешки способности и остава сам по себе си вербално неизразим. Теологията е богопознание, което се откроява от самия Бог. Християнският богослов вече не е мислителят, размишляващ върху божественото, а е онзи, който познава словата на самия Бог, давани му от Бог в свръхумствено просветление. Сами по себе си тези „слова“ не могат да бъдат дискурсивно артикулирани.⁶

„Икономията“ от своя страна обозначава, напротив, проявление на Бога всред сътвореното битие (тоест актовете на творението, провидението, спасението и обожението на човека), които могат да бъдат схващани от естествения човешки разум чрез опосредено познание. Не някой друг, а самият св. Григорий Богослов препоръчва като достойни за обсъждане и същински предмети на философстването Космоса (или космосите), материята, душата, добрите или злите разумни естества, възкресението, съда, въздаянието, страданията на Христа⁷. Икономията в нейния пълен спектър е същинската сфера на философията, както бива схващана тя във византийската култура. Докато дискурсивно неизразимият богословски екзистенциален опит стои извън времето и историята,

⁵ По този удачен начин Филип Роземан резюмира моята теза в рецензията си за книгата ми *Philosophie in Byzanz* – Rosemann, Philipp W. [без заглавие], *Tijdschrift voor filosofie*, 1 (2006), (SS. 170-172), S. 171.

⁶ Вж. Lossky, Vladimir. *The Vision of God*, St. Vladimir's Seminary Press: New York, ²1983, pp. 79–80; Meyendorff, John. *Byzantine Theology*, St. Vladimir's Seminary Press: New York, 1974, pp. 13-14; Майоров, Геннадий Г. *Формирование средневековой философии*, Мысль: Москва, 1979, с. 147.

⁷ Gregorius Nazianzenus. *Oratio 27*, 10, цит. по: Gregor von Nazianz. *Theologische Reden*, ed. H. J. Sieben, Herder Verlag: Freiburg – Basel – Wien, 1996, SS. 90-91 (бълг. превод: Григорий Назиански. *Пет богословски слова*, прев. И. Христов, Гал-Ико: София, 1994, с. 33).

цялата икономия се разгръща във времето и е немислима без времевостта, защото обхваща именно свещената история и историята на света. Времевостта и историчността са основни елементи на философията изобщо, от които произтича самата *differentia specifica* на философията.⁸

2. Многозначност на понятието „философия“

И при приемането на тази обща позиция следва да се признае, че понятието „философия“ се употребява във византийския културен кръг с нееднакво значение. „Практическият“ елемент при схващането за философията действително не бива да бъде подценяван. Отъждествяването на монашеския живот с „философията“, и то с „истинната философия“, е масово разпространено. В един широк смисъл като *meditatio mortis* (μελέτη респ. μνήμη τοῦ θανάτου), както и като изкуство на изкуствата и наука на науките, философията се равнопоставя с праведния живот⁹.

Философията, схващана като изследване на логоса на биващото като биващо (λόγος τῶν ὄντων ἢ ὄντα)¹⁰, също не се интерпретира еднотипно. Схващанията за философията например на полихистора, коментатора и исихаста отчетливо се различават помежду си. В този контекст трябва освен това да се взимат предвид времевите и пространствените координати¹¹. Кръгът на различията може да бъде разширен и по-нататък.

⁸ Вж. по-подробно Kapriev, Georgi. „Zeitlichkeit und Geschichtlichkeit als Grundelemente der byzantinischen Philosophie“, *Die Geschichtlichkeit des philosophischen Denkens*, edd. G. Kapriev / G. Mensching, East-West Publishing House: Sofia, 2004, 58–71.

⁹ Cf. Trizio, Michele. „Byzantine Philosophy as a Contemporary Historiographical Project“, *Recherches de Théologie et Philosophie médiéval*, 2007, Vol. 74, Number 1, (pp. 247–294), pp. 274–275.

¹⁰ Тоест философията, мислена като постигано чрез естествения човешки разум истинно знание за биващото като биващо, способно да открива действителните закони на битието.

¹¹ Trizio, Michele. „Byzantine Philosophy as a Contemporary Historiographical Project“, *Recherches de Théologie et Philosophie médiéval*, 2007, Vol. 74, Number 1, (pp. 247–294), p. 276.

Във Византия богословието никога не е било преподавано като образователна дисциплина¹². Философията, напротив, бива изучава на масово. В общите училища става обаче дума най-вече за запознаване с античните учения. Повечето коментари са дидактични бележки на учителите. Въпреки някои интересни размисления и разяснения тези коментари само с няколко изключения се произвеждат с възпитателни задачи и са насочени към педагогически цели¹³. В тях почти не се открива оригинално философстване. Философия на по-висши нива се изучава в частните школи. Философията присъства – както институционално, така и индивидуално – по-скоро като частно дело. Философите държат на това, че не следват позициите на някой определен предшественик; те се чувстват свободни самостоятелно да формират своите доктрини, методи и проблематики. Личната позиция се експлицира обикновено посредством понятия и подходи, произхождащи от различни традиции, тъкмо защото философът не се влияе или бива съвсем повърхностно повлиян от тях¹⁴. По тази причина е оправдано да се говори за различни философски проекти във Византия, респ. за различни византийски философии, които значително се различават помежду си¹⁵. В последна сметка може да се твърди, че във Византия има толкова философии, колкото са философите¹⁶.

¹² Висшата школа към Патриархата подготвя църковни сановници, както и експерти по канонично право, а не например академично специализирани теолози – вж. Browning, Robert. „The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century“, *Byzantion* 32 (1962), pp. 167–202; 33 (1963), pp. 11–40.

¹³ Относно византийската коментаторска традиция вж. Trizio, Michele. „Der griechische Sprachkreis und die byzantinische Kommentartradition“, *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie*, 32.2 (2007), SS. 172–177; Trizio, Michele. „Byzantinische Kommentare zum Corpus Aristotelicum“, *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie*, 32.3 (2007), SS. 285–290.

¹⁴ Вж. Kapriev, Georgi. „Wichtige Stationen der Wirkungsgeschichte. Byzanz“, *Platon-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, C. Horn / J. Müller / J. Söder (eds.), Metzler Verlag: Stuttgart - Weimar, 2009, (SS. 433–439), S. 434.

¹⁵ Trizio, Michele. „Byzantine Philosophy as a Contemporary Historiographical Project“, *Recherches de Théologie et Philosophie médiéval*, 2007, Vol. 74, Number 1, (pp. 247–294), pp. 291–292.

¹⁶ В тази връзка следва да се даде едно обяснение. Когато говоря за „философия във Византия“, обикновено имам предвид заедността на всички философски проекти във византийската култура. Под „византийска философия“ разбирам, напротив, философските тенденции, които се различават от западните главно по това, че слагат акцента върху динамиката на битието.

Въпреки това следва да бъдат назовани няколко общи знаменателя, зачитани от самите византийски философи. При това тук ще се концентрирам върху теоретичната философия. Иначе е налице опасността от размиване на формулираната в началото проблематика.

3. Християнската философия

Още при кападокийците (особено активно при св. Григорий Богослов) философията се определя като универсалния рационален указател по пътя към истината. Подчертаването на дискурсивния характер на философията е обичайно и за автора на *Ареопагитиките*, при което той (и неговите първи схолиасти) я разглеждат като поле на дискусиите чрез силогистични доказателства¹⁷. Философията и съответните ѝ познавателни практики остават в областта на курса, на рационално постижимото и понятийно артикулираното¹⁸. Философията е осъществяване на способността за умопостигане (*νόησις*) и за вербално изразяване на разбраното (*ἔκφρασις*)¹⁹.

Тук наистина не става дума за някаква произволна философия. Впрочем безпредпоставъчна, „неутрална“ философия изобщо не съществува²⁰. Всяка философия, независимо дали рефлектира върху

Те издигат за първичен предмет на философското мислене не същността, субстанцията или биващото във и за себе си, но неговата действителност, неговите действия и движения, а в този смисъл неговото съществуване, чрез което тъкмо може да бъде познавана и неговата същност. Това особено нюансиране на централната метафизична проблематика разглеждам като специфичен принос на философската култура във Византия.

¹⁷ Вж. *Scholion in De divinis nominibus (= DN) 4, 20* (Migne PG 4, 284AC), *Scholion in DN 4, 22* (Migne PG 4, 288BC), *Scholion in DN 4, 27* (Migne PG 4, 297BC), *Scholion in DN 4, 28* (Migne PG 4, 297C-300B).

¹⁸ Cf. *DN 13, 4* (Migne PG 3, 981C-984A). Там именно – в областта на философията и при философстването е възможно частично или тотално отклоняване от истината и всекиму може да се случи да говори неправилно и несъвършено: *ibid.*

¹⁹ *DN 13, 4* (Migne PG 3, 984A).

²⁰ Всяка философска система, която е добре обоснована и не желае да бъде някаква абстрактна схематика, рефлектира върху контекстуалната база на своите аргументи. В самата ѝ координатна система се съдържат антропологическото и историческото измерение. Затова абсолютното знание не може да бъде непосредствена цел на философията. Философията е не мъдростта, а стремежът към нея, достъпен за *condition humaine* –

това или не, се основава върху една аксиоматична база, която в нормалната ситуация на философстване не се подлага на експлицитен анализ.

В случая с ромеите, с едно-единствено изключение (късният Плитон), следва на първо място да бъде установена дистанцията към елинските философски учения. Още кападокийците отхвърлят ἡ ἔξω или ἔξωθεν φιλοσοφ...α, т.нар. външна философия, която бива противопоставяна на „нашата философия“ (ἡ ἡμετέρα или καθ' ἡμᾶς φιλοσοφ...α), тоест на философията, практикувана от християните. Най-късно при св. Максим Изповедник тя бива експлицитно определена като „християнска философия“²¹.

На едно високо инструктивно място св. Максим обяснява броя на четирите Евангелия в аналогия с четирите елемента (στοιχεῖα) на природата на сетивния свят: земя, вода, въздух, огън. Той казва, че четирите евангелия следва да бъдат разбирани като символи на вярата, на практическата, на естествената и на теологическата философия²². Позволено е наистина да се мисли за някаква йерархия на природните елементи, но по никакъв начин не бива да се забравя, че четирите елемента могат да бъдат тълкувани като елементи на космичната природа само в случая на тяхното неделимо едновременно битие и на тяхното необходимо съвместно действие. Липсата или принижаването на един или няколко елемента обезсмисля фундамента на физиката. По силата на аналогията същото трябва да се твърди и за връзката между вяра, практика, естествено познание и теология. Неглижирането на тази неделима заедност би направило според св. Максим безсмислен фундамента на човешкото познание. Човешкото съществуване в такъв случай би изглеждало категорично нарушено или направо абсурдно. Става следователно дума за една философия, имаща за своя аксиоматична основа истините на християнското учение.

Св. Максим строго различава философията от мъдростта; заедно с това той ги поставя в един общ контекст. Мъдростта е познавател-

вж. Speer, Andreas. *Fragile Konvergenz. 3 Essays zu Fragen metaphysischen Denkens*, Salon Verlag: Köln, 2010, SS. 11–32.

²¹ Вж. Maximus Confessor. *Mystagogia*, 5, in: PG 91, 673B; Id., *Opuscula theologica et polemica*, 26, in: PG 91, 276AB.

²² Maximus Confessor. *Ambigua ad Ioannem* (= AmbIo), 21, in: Migne PG 91, 1245D-1248A. В тази аналогия вярата се сравнява с елемента земя, а теологическата философия – с елемента огън.

ното измерение и познавателното осъществяване на богословския опит²³. Мъдростта, наставлява св. Максим, е причината за възникването на философията и едновременно с това нейната цел. Тя стои в началото на генезиса на философията и я мотивира като нейна целева причина. Целта на философията е да се влее в мъдростта. Да стане мъдрост. Тя напредва към мъдростта като към своя финална причина в едно обвързващо я сродство (οἰκειότης σχετικῆ)²⁴. Относителната самостоятелност на философията произтича от необходимостта за осъществяване на богопознанието в този начин на съществуване на човешката природа и чрез творението и природните логоси, при което тяхното познаване със силата на разума е тъкмо сферата на философското.

Имайки пред очи именно тази философия, св. Григорий Богослов заявява: „Ние сме родени с разум (λόγος) и се устремяваме чрез разума към Логоса (διὰ λόγου πρὸς Λόγον πλεύδοντες)“²⁵. Това изречение се предшества от размишлението, че сме задължени или да философстваме, или обаче да се отнасяме с уважение към философията, ако не искаме изцяло да отпаднем от благото и да бъдем осъдени поради неразумие (ἄλογία)²⁶. Не е случайно, че дори мислителите, които решително посочват богословския опит като истинно знание за Бога и оценяват дискурсивното богопознание като недостатъчно, внимават да не отрекат радикално това познание и философските знания²⁷.

²³ Вж. Maximus Confessor. *Ambigua ad Thomam* (= AmbTh), praef. (PG 91, 1032A). С думата „мъдрост“ (σοφία) св. Максим обозначава на първо място Божията мъдрост, насочена към творението и ставаща иманентно присъща на блажените според мярата на всеки един от тях да я възприема.

²⁴ Вж. Maximus Confessor. AmbIo, 10 (PG 91, 1136CD).

²⁵ Gregorius Nazianzenus. *Oratio 25*, in: Migne PG 35, 1197A.

²⁶ Ibid.

²⁷ Както е известно, св. Симеон Нови Богослов е от самото начало скептичен спрямо школната теология и отъждествява християнската вяра с опитното познаване на Бога. На богословската силогистика той противопоставя едно богопознание, основаващо се върху вътрешното просветление. Той отхвърля мнението, че християнската отнесеност към Бога се опира единствено на рефлексивната сила на интелекта и слага ударението върху недискурсивния духовен опит на човека. Това обстоятелство не му пречи да се отнася с дълбоко уважение към високата ученост на своя основен опонент, Стефан, бивш митрополит на Никомидия и изгъкнат дворец богослов – вж. Podskalsky, Gerhard. „Religion und religiöses Leben im Byzanz des 11. Jahrhunderts“, *Orientalia Christiana Periodica*, 17 (1951), SS.

В този смисъл формулира тезата си и св. Григорий Палама: „Ние имаме две очи на душата“²⁸. Позовавайки се на св. Исак Сирин, той обръща внимание на двата необходими лика на човешкото познание. С едното „око“ виждаме стаените в природните неща сила и мъдрост Божии, с другото – славата на неговата собствена природа. Знанието за биващите води към познания за Бога посредством опосредени рационални заключения, докато притежанието на вечната божествена светлина прави видим Бог в едно непосредствено съзерцание, извисяващо се над всичко биващо²⁹. С това се легитимират два вида познание: естествената и духовната *γνώσις*, при което първата обхваща рационално-дискурсивното познание за биващите (*γνώσις τῶν ὄντων*)³⁰. Тя съдържа само това, което по никакъв начин не надхвърля тварния разум. Тъкмо този дар Божи е обаче условие-то и основата на всяко познание³¹. Духовният опит пък е, напротив, адекватното познаване на Бога.

4. Дискурсивната теология

Св. Григорий Палама строго разграничава духовния опит от теологията, схващайки я в рамките на по-тясното понятие, което по негово време е вече доминиращо и определя теологията като дискурсивно знание за Божественото. В сравнение с мистическото съзерцание теологията е близка по-скоро с философското знание. Тя не отива отвъд пространството на думите, на логичес-

---

385–394; Lossky, Vladimir. *The Vision of God*, St. Vladimir's Seminary Press: New York, ²1983, pp. 144–151; Meyendorff, Jean. *St. Grégoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Éditions de Seuil: Paris, 1959, pp. 50–57; Špidlik, Thomas. „Syméon le Nouveau Théologien“, *Dictionnaire de spiritualité*, vol. 12, Éditions Beauchesne: Paris, 1983, coll. 1387–1401; Koder, Johannes. „Symeon der – junge und neue – Theologe“, *Lexikon christlicher Denker*, Verlag Metzler: Stuttgart – Weimar, 2000, SS. 660–662.

²⁸ „Δύο ψυχικούς ἔχομεν ὀφθαλμούς“ – *Triades* 2, 3, 15 (I, 551, 15–16). Съчиненията на св. Григорий Палама се цитират по изданието Gregorios Palamas. *Συγγράμματα*, edd. P. Chrestou et alii, Thessalonike, 1966 ff.

²⁹ Gregorios Palamas. *Triades*, II, 3, 15–17 (I, 551,4–554,13); *Capita* 150, 114 (V, 98,23–27); *Contra Akindynon* I, 6 (III, 42,1–2).

³⁰ Gregorios Palamas. *Capita* 150, 123 (V, 104,17–20).

³¹ Gregorios Palamas. *Triades*, II, 3, 42; III, 1, 30 (I, 575,29–576,4; 642,10–12).

кия дискурс³². Задачата на дискурсивната теология е да артикулира истинното богопознание и да го направи разбираемо за онези, които нямат този опит и въпреки това се стремят към него³³. Той се изказва по подобен начин и за значимостта на философията³⁴.

Тази позиция получава формулирането си още в наукоучението на св. Фотий Константинополски. Той ни най-малко не отхвърля старинното определение на теологията³⁵. Богословският опит, който в последна сметка има дълбинно личен характер, се изразява във формата на „мистагогия“, „хиерология“ или „химнология“, при което знанието, постигано чрез опит, се дарява от божествените любов и благодет³⁶. Това „знание“ е основанието за богословския дискурс.

Св. Фотий е първият във византийската традиция, който отнася към теологията също така процесите и резултатите, свързани с употребата на богоприличните представи, придаващи богопознание по аналогия (*δι' ἀναλογ...ας γυνῶσις*) и имащи дефинитивно рацио-

³² Gregorios Palamas. *Epistula I ad Barlaam*, 52 (I, 290,5–28); *Triades*, I, 3, 42 (I, 453,8–9). Дискурсивното знание (*γυνῶσις*) се определя като силата (*δύναμις*), свързваща интелекта с творението – Gregorios Palamas. *Triades*, II, 3, 48 (I, 581,31–32).

³³ Gregorios Palamas. *Triades* I, 3, 42 (I,453,8–12).

³⁴ Има и глуповата философия, която се разминава с богопознанието. Това се случва винаги когато философията се отдава на илюзията за абсолютна своя меродавност. Философията трябва да укроти претенциите си, че може от самата себе си да задава сигурно познание за Божественото. Когато обаче постигне естествената си цел, тя влиза в хармония с мъдростта на Светия Дух – Gregorios Palamas. *Triades* I, 1, 12; II, 1, 23 (I,374,24–375,1; 485,32–486,10). Вж. Kapriev, Georgi. „Es sind zwei Augen der Seele. Vernunft und Offenbarung gemäß der Hesychnen des 13. und 14. Jahrhunderts“, *Vernunft und Offenbarung*, edd. G. Kapriev / G. Mensching, East-West Publishing House: Sofia, 2006, SS. 57-69.

³⁵ Според това определение теологията *par excellence* дава свидетелства за единството и троичността на св. Троица и се различава от икономията, обхващаща от своя страна творението, възплъщението, спасението и всичко, свързано с тях. В този контекст теологията е самоизразяването на Божествеността: Писанието и божественото откровение – вж. Photios. *Amphilochiae*, 1,14–15; 181 (PG 101, 64C–68A; 892A).

³⁶ Photios. *Amphilochiae*, 189 (PG 101, 913D).

нален характер³⁷. С това той въвежда една корекция в дотогава утвърдената словоупотреба, която остава валидна за цялата следваща история на византийската култура.

Когато говори за наличност в човешкия свят на „теология, лежаща отвъд материята“ (ἡ ὕλης ὑπερκαιμένη θεολογ...α), той въвежда изрази като καθ' ἡμᾶς θεολογ...α или ἡ ἡμῶν θεολογ...α³⁸, използвани дотогава само относно философията. С това св. Фотий има предвид спекулативното богословско учение³⁹. Той определя теологията като висшето дискурсивно знание, чийто предмет е в най-висока степен отдалечен от телесното, видимото, материалното. В този смисъл говори за „първата философия“ (ἡ πρώτη φιλοσοφ...α), която трябва да бъде различавана от философията, решаваща технико-философски проблеми⁴⁰. Теологията като човешки размисъл се схваща при това като рефлексия върху благодатно добитото богопознание. Теологията и философията се полагат следователно на едно общо ниво, където спекулативната теология поема ролята на най-възвишения метафизичен дискурс.

5. Равносметка и следствия

От този хоризонт следва да бъде предприета една по-нататъшна понятийна редукция, за да бъде коректно отговорен въпросът, зададен чрез заглавието. Очевидно в тази връзка не се има предвид теологията, добивана като опит от Божественото. Тя има дълбоко персонален характер и не може да бъде адекватно артикулирана чрез дискурс⁴¹.

³⁷ Вж. Kapriev, Georgi. „Die gottgebührenden Phantasien und die Gottesschau bei Photios“, *Intellect and Imagination* (= Rencontres de philosophie médiévale, 11), edd. M. C. Pacheco / J. F. Meirinhos, Brepols: Turnhout, 2006, SS. 473-481.

³⁸ Photios. *Amphilochiae*, 182 (PG 101, 896C, 897D).

³⁹ Той говори в този смисъл за една вдъхновявана от светите слова διδασκαλί α и за едно учение (μάθησις), размишляващо върху свръхприродното – Photios. *Amphilochiae*, 190,4 (PG 101, 920C).

⁴⁰ Photios. *Amphilochiae*, 138 (PG 101, 769A).

⁴¹ Затова философът никога не може да напише от перспективата на дисциплинарната си специализация книга със заглавие „Теология във Византия“ и да съхрани коректност към предмета и към изследването си. В този контекст за него е докрай валиден тезисът на Лудвиг Витгенщайн: „За което не може да се говори, за него трябва да се мълчи“.

Артикулираната теология също не е единно понятие. Тук трябва да се прави разлика поне между догматична и спекулативна теология. Догматичната теология е тъкмо аксиоматичната база на християнската философия. Тази база не подлежи на никакво философско проблематизиране. Необходимо е при това настоятелно да се подчертае, че изработването на самите догматични тезиси също включва интензивна философска работа⁴². Едва след догматизирането им те вече не са принадлежни към сферата на философските компетенции.

Спекулативната теология е от своя страна по-скоро най-високият етаж на християнската философия. Тя е полето на богословските дискусии и на теологумените, които могат да бъдат обосновавани основно чрез прецизиране на понятията и силогистичната аргументация. В смисъла на тук предприетата понятийна редукция отново трябва да се спомене, че в този контекст съвсем не се има предвид целият понятийен обхват на „философията“, а само теоретичната философия, която по латински маниер се определя като „метафизика“. Тъкмо тя кореспондира с артикулираната теология и я вмествава в себе си.

Грижливото различаване между догматическия и спекулативния, респ. философския подход към богословската тематика може да бъде проследено в цялото дело на византийските мислители. В съответствие с него варира и отношението към философските и особено към латинските авторитети.

⁴² За да дам само един пример сред многото, ще насоча към редакцията на втория член от *Символа на вярата*, която се предприема на Втория вселенски събор. Съборът в Никея включва във второто изречение на *Символа*, още преди споменаването на философски произведеното понятие „единосъщен [на Отца]“ (ὁμοούσιον [τῷ πατρὶ]), подчиненото изречение „тоест [роден] от същността на Отца“ (τοὔτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς [γεννηθέντα]) – вж. Н. Denzinger / С. Bannwart (edd.). *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum*, Herder Verlag: Freiburg Brsg., ²⁷1928, 54 (p. 30). На събора в Константинопол това подчинено изречение отпада по разбираеми причини. Никейският символ на вярата ползва (в последното си изречение) почти синонимно понятията „ипостас“ (ὑπόστασις) и „същност“ (οὐσία). След философската работа, извършена от кападокийците, целяща не на последно място дефинирането на понятията за „същност“ и „ипостас“, некоректността или във всеки случай двусмислеността на отстраненото подчинено изречение става очевидна.

Образцова в това отношение е експлицираната позиция на св. Марк Евгеник. От една страна, той обявява за безвъпросен дълг опазването на православието и на догмите, наследени от отците⁴³. По тази причина той отказва да приема тезиси, издигащи претенцията да формулират някаква догматична доктрина, противоречаща на учението на Православната църква. Защото става дума за аксиоми, тук не може нито да се аргументира, нито да се интерпретира, независимо от превъзходната святост и ученост на авторите⁴⁴. Той подхожда обаче съвсем иначе, когато иде реч за философско-богословска спекулация. Тук той е готов да търси отговор срещу аргументите на опонентите си и да намери решение⁴⁵. Св. Марк настоява, че на философските заключения (включително на неговите собствени) са присъщи различни степени на сигурност и необходимост. С това обаче не се казва, че философията е в състояние да произвежда най-много предположения. Тъкмо напротив, той заявява, че делото на философията е да постига и защитава истината дори ако ще тази истина да е постигната само по силата на разума⁴⁶.

Теологията *par excellence* и църковното учение оказват от своя страна решително влияние върху християнската философия. На това отгоре тук не става дума само за преформулиране или ново формулиране на понятия и тезиси, но и за формиране на фундаментални структурни елементи. На първо място следва да се спомене скъсването с елинското есенциално мислене и налагането на персоналистичната мисловност. Не природата, а ипостасата заема сега най-високата позиция⁴⁷. Ударението върху екзистенциалните измерения, историчността и т.н. също има своята първостепенна значимост. Теологията и философията имат във Византия цял сноп от пресечни точки.

⁴³ Markos Eugenikos. *Oratio prima de igne purgatorio*, 1, *Patrologia Orientalis*, vol. 15, 40,6-9.

⁴⁴ Markos Eugenikos. *Oratio altera de igne purgatorio*, 15, *Patrologia orientalis*, vol. 15, 124,17-27.

⁴⁵ Markos Eugenikos. *Oratio prima de igne purgatorio*, 1, *Patrologia Orientalis*, vol. 15, 39,9-13.

⁴⁶ Markos Eugenikos. *Ad Georgium Scholarium epistola*, 1-2, *Patrologia orientalis*, vol. 17, 460,7-461,29.

⁴⁷ Вж. Kasper, Walter. *Jesus der Christus*, Mathias-Grünewald-Verlag: Mainz, 101986, S. 212.

Тъкмо немарливостта, демонстративното и високомерно negliжиране на философията от страна на множество съвременни православни богослови е една от главните причини за липсата на богословска продуктивност и растящото невежество в църквата, за което отец Георгий Флоровски предупреждава още в средата на XX век⁴⁸.

---

⁴⁸ Флоровски, Георги. „Предизвикателствата на нашето време“, Флоровски, Георги. *Творение и изкупление*, прев. Б. Маринов, Храм „Света София“: София, 2008, (с. 321-325), с. 323.